

Danmarks Helsagers Historie

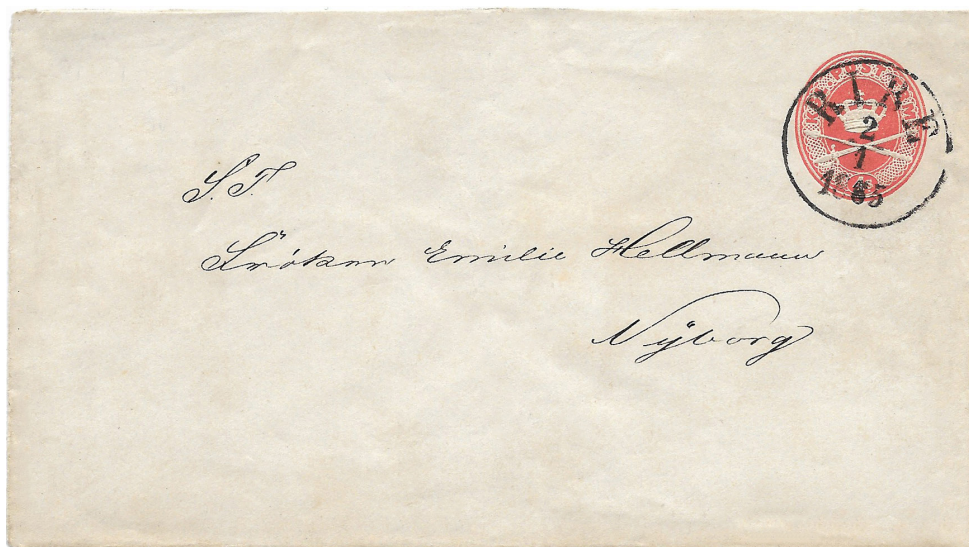
Af Lars Engelbrecht

Introduktionen af helsager

Helsager var i mange år en væsentlig del af den postale historie i Danmark – med op til 10% af den samlede postmængde, og derfor vil denne artikel fortælle om helsagernes udvikling fra deres introduktion i Danmark til deres udfasning. Helsager er hele forsendelser, som har værdimærket trykt på, så ved at købe helsager af Postvæsenet, sparede man udgiften til konvolut eller papir.

New South Wales i Australien var de første i verden til i 1838 at indføre helsager, og i 1840 udkom i Storbritannien den såkaldte Mulready helsag, som er opkaldt efter dens designer, William Mulready (Huggins, 1986). Mulready-hel-

sagen blev udgivet samtidig med verdens første frimærke: One Penny Black, så faktisk blev der udgivet helsager to år, før der blev udgivet frimærker. I Norden var Finland først med at udgive helsager allerede i 1845. Danmark fulgte godt med og introducerede kuverter, brevkort, dobbelte brevkort, korrespondancekort og korsbånd, mens mange lande derudover indførte endnu flere typer helsager end Danmark – fx postsparebøger, telegramformularer og postanvisningsformularer. Men Postvæsenet overvejede også andre typer helsager end de udgivne. Fra korrespondance på Postmuseet ved vi, at det blev overvejet at indføre brevark allerede i skillingsperioden, men det blev ikke gennemført.

Figur 1: 4 skilling helsagskuvert anvendt på udgivelsesdagen for de første danske helsager: 2. januar 1865

Helsagskuverter

Den 2. januar 1865 udkom den første danske helsag: 4 skilling rød kuvert (figur 1). Påtrykket var et specielt fremstillet værdimærke med tydelig inspiration fra de samtidige krone-scepter-sværd frimærker. Det er ikke klart, hvorfor man ikke valgte at anvende klichéer fra de kurserende frimærker, men måske ønskede man den ovale form på værdimærket, som kunne ses på andre landes helsagskuverter. Mærkebilledet findes i flere varianter, og især den blå farve på 2 skilling helsagskuverten udvikler sig fra meget lys ultramarin til grønblå svarende til farverne på de samtidige frimærker. Ligeledes er der vandmærke i bagklappen på kuverterne, og de skifter udformning, ligesom gummieringen på bagklappen også ændres over tid. Alle disse variationer er velbeskrevne i litteraturen (Pedersen & Bendix, 1999).

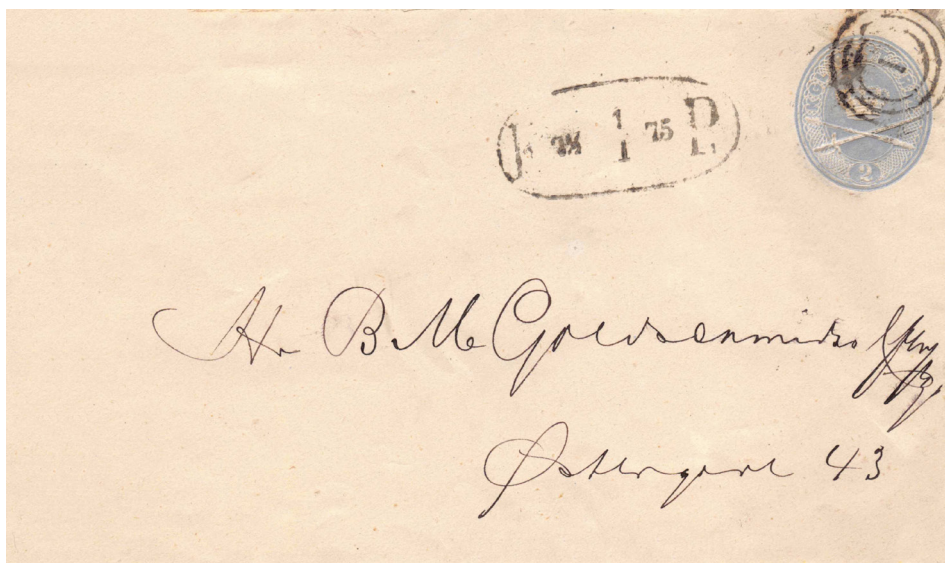
Ved overgangen fra skilling til øre i 1875 omregnedes 2 skilling til 4 øre og 4 skilling til 8 øre, og der ses derfor skilling helsager anvendt i øre-perioden (figur 2) samt blandingsfrankeringer mellem skilling og øre.

I 1885 fremstillede Postvæsenet nytryk af de danske skillingskuverter – sandsynligvis fordi UPU bad om et antal frimærker og helsager af de kurserende udgivelser. En række af disse nytryk er senere kommet på markedet og bliver ofte forvekslet med de ægte kuverter.

Størrelsen på kuverten blev i 1902 øget til 150x120 mm, og der blev samtidig lavet et indvendigt tryk, så det ikke var muligt at læse den indlagte korrespondance. På grund af takstændringer findes kuverterne med en lang række forskellige værdier samt provisorier og tiltryk helt op til 1967, hvor salget af helsagskuverter i Danmark ophørte.

Helsagsbrevkort

Da brevkort blev introduceret i Danmark i 1871, var det med tydelig inspiration fra de engelske brevkort fra 1870. Karton blev dog ikke produceret i Danmark og måtte derfor importeres fra Tyskland. Det specielle format på de tidligste danske helsager på 140x75 mm (figur 3) er en konsekvens af ønsket om at få så mange brevkort ud af de dyre stykker karton som muligt.

Figur 2: 2 skilling helsagskuvert anvendt på første dag efter overgangen til øre: 1. januar 1875

Figur 3: Brevkort i lavt format – her med ringstempel Silkeborg J.B.

I 1878 standardiserede UPU-størrelsen på brevkort blandt medlemslandene til maksimalt 140x90 mm (figur 4) - så bundtning af brevkort blev lettere, og Danmark fulgte straks ændringen til den ny standardstørrelse. Brevkortene var også i Danmark en kæmpe succes – og blev brugt af både virksomheder og private.

UPU havde yderligere indflydelse på udformningen af de danske helsager – både med hensyn til farve og tekst. I 1879 blev "Verdenspostforeningen" tilføjet til teksten på brevkortene (figur 5), og i 1882 skiftede Danmark til den internationale røde farve for brevkorttaksten til udlandet (som afløsning af den tidligere grønne farve).

Figur 4: 3 øre brevkort opfrankeret med 16 øre og sendt som anbefalet lokalt brevkort.

Figur 5: 10 øre brevkort - i rød farve og med "Verdenspostforeningen" - sendt underfrankeret til Dansk Vestindien.

Figur 6: 10 øre brevkort opfrankeret med 20 øre og sendt ekspres til Tyskland. Ekspresforsendelser skulle indleveres på et posthus, men er her lagt i en postkasse og derfor stemplet "Kassebrev".

Udformningen af brevkortene udviklede sig over tid, og fra 1913 forsvandt den græske bort på forsiden, og vi ser samtidig de første brevkort med delt forside, hvor venstre side også kunne anvendes til korrespondance.

Der blev i 1918 indført produktionsnumre på helsagerne, og mange samlere forsøger at få samtlige produktionsnumre. I 1950 ændredes størrelsen på ny, så der herefter blev 148 x 105 mm at skrive på.

Helt fra introduktionen af brevkortene i 1871 skulle de sendes fuldt frankerede. Det skyldes, at brevkort er åbne forsendelser, og at man ville forhindre, at en modtager af et underfrankeret brevkort så meddelelsen, inden den manglende

frankering var indkasseret, og derefter nægte at modtage kortet og dermed slippe for at betale den manglende porto.

Alle brevkort blev trykt med en værdi i værdimærket, som havde til formål at dække en specifik porto – lokal, indland, udland osv., men en anden udbredt anvendelse af brevkort i Danmark var som adressekort til at følge en pakke. Enhver pakke skulle have et medfølgende adressekort eller -brev, så postfunktionærerne under transporten havde let overblik over hvilke pakker, de medbragte. Det betyder, at vi i Danmark indtil 1888 (hvor der blev indført tvungen brug af fortrykte adressebreve uden påtrykte værdimærker) har meget flot opfrankerete brevkort anvendt som adressekort (figur 7).

Figur 7: 2 skilling brevkort sendt opfrankeret med 4 skilling som adressekort for lokal pakke.

Tjenestebrevkort

En speciel udgave af brevkortene er tjenestehelsagerne, som kunne bruges af myndigheder til at sende officiel post. Mærkebilledet på disse tjenestebrevkort svarer til de samtidige tjenestefrimærker.

Oprindelsen til tjenesteforsendelser i Danmark skal findes helt tilbage til Chr. IV's oprettelse af Postvæsenet. I "Forordningen for Post-Budde" omtales "Vore Breve" og "Andre Breve", hvor "Vore Breve" ikke alene er Kongens breve, men også breve som kongens ansatte sendte

i embeds medfør. Disse breve fik betegnelsen "Kongelig Tjeneste", og i mange år kunne sådanne forsendelser sendes portofrit.

Postloven af 7. januar 1871 afskaffede portofriheden for tjenesteforsendelser og bestemte, at fra 1. april samme år skulle tjenstlige forsendelser frankeres med tjenestemærker. Samtidig hermed introduceredes tjenestebrevkort (helsagsbrevkort) med blå 2 skilling og røde 4 skilling værdimærker påtrykt.

De statsmyndigheder, der var berettiget til at bruge tjenestebrevkort, blev listet op i forbindelse med introduktionen i 1871, og til- og afgang fra listen blev løbende bragt i Postvæsenets Officielle Meddelelser. Blandt de myndigheder, som har kunnet anvende tjenestebrevkortene, var amtmænd, byfogeder, provster, sognepræster og statsskovridere, men definition af, hvem der kunne benytte tjenestehelsager, skifter over tid.

Tjenestebrevkort kunne bruges til almindelige og anbefalede forsendelser, pakkesager, postanvisninger og postoprævninger, men ikke ekspresforsendelser. Desuden var det fra 1.4.1871 til 1.10.1906 ikke lovligt at bruge tjenestebrevkort til lokalforsendelser (som fra starten i 1871 kostede 2 skilling), og derfor ser man ikke 2 skilling brevkort sendt lokalt i købstæderne (herunder København). Til gengæld var det muligt at bruge brevkortene til distriktsforsendelser, der defineredes som forsendelser der "bliver befordret med Landpostbude og ikke hidrørte fra et andet Poststed" (dvs. postkontor, postekspedition eller brevsamlingssted). Distriktsforsendelserne kunne sendes til lokalporto, og derfor ses 2 skilling brevkortene brugt til dette formål.

Tjenestebrevkort måtte naturligvis ikke bruges til at sende private meddelelser. Men i særlige tilfælde måtte private alligevel anvende tjenestebrevkort. Det var dog kun i de tilfælde, hvor der skulle indsendes svar på forespørgsler fra offentlige instanser - en såkaldt "befalet indberetning". For at sikre, at det i sådan en situation var en lovlig anvendelse af tjenestebrevkortet, skulle der skrives "befalet indberetning" på brevkortets forside. Tjenestebrevkort findes med en række af denne type påtegninger, som beskriver hvilken type tjenesteforsendelse, der er tale om - fx "St. Hv." (Statstjenstligt Hverv) og "Afæsket Erklæring".

Selvom kun de udvalgte offentlige myndigheder måtte anvende tjenestebrevkortene, så var det muligt for alle at købe dem på postkontorerne

Derfor findes der også forholdsvis mange ubrugte tjenestehelsager, mens nogle typer tjenestehelsager kan være svære at finde i brugt tilstand.

Fra begyndelsen i 1871 kunne tjenestebrevkort bruges til såvel indlands- som udlandsforsendelser, men fra 1. april 1879 kunne de ikke længere anvendes til udlandet. Det vil sige, at tjenestebrevkort (og -frimærker) kun kunne anvendes til udlandet i 8 år, og det er yderst sjældent at se tjenestebrevkort sendt til udlandet (figur 8).

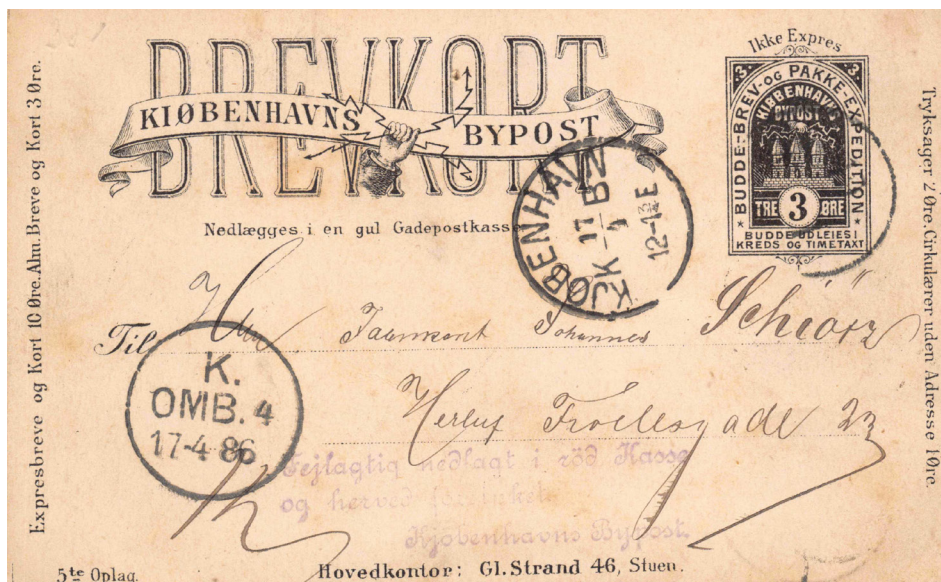
Figur 8: 4 øre tjenestebrevkort opfrankeret med fire stk. 8 øre tjenestefrimærker og sendt til Sverige.

Byposthelsager

Det danske Postvæsen havde i perioden op til 1916 direkte konkurrence i en række byer, hvor lokale bypostselskaber også udbragte forsendelser.

Begrebet "Bypost" skal forstås som postbesørgelse udført af et privat firma indenfor et lokalt område, og allerede fra 1869/70 kender vi bypost-frimærker udgivet af Holte Landpost.

Men de første danske bypost-helsager blev udgivet i København: Kjøbenhavns By- og Hus-telegraf blev stiftet i 1878 af telegrafingeniør S. Lauritzen og telegrafist Th. Thaulow. Udover tilladelsen til at oprette stationer til afsendelse og modtagelse af telegrammer, fik man også tilladelse til at distribuere breve og pakker i byen. Efter en stille start fik Byposten hurtigt en stor andel af posten i byen, da man kunne

Figur 9: Bypost helsagsbrevkort sendt i København. Fejlagtigt lagt i en rød postkasse (Postvæsenets postkasser var røde, mens Bypostens var gule), og derfor har Byposten påstemplet "Fejlagtigt nedlagt i rød kasse, og herved forsinket".

KPK-Sommermøde på Dyrehavsbakken

**Vi mødes i år på Restaurant Ved Linden
- Søndag den 9. juni 2024**

Transportmuligheder: S-tog linje C til Klampenborg og buslinjerne 23, 185 og 388

Mødet starter kl. 12.00. Pris pr. kuvert kr. 290,00

Vi starter mødet med en velkomstdrink, øl/vand/vin, herefter er der en frokostbuffet, inkl. kaffe. Beløbet dækker buffet, 1 øl/vand eller vin. Yderligere drikkevarer er for egen regning. Programmet byder også på filatelistiske indslag. Vi glæder os til et hyggeligt møde, husk at tage din partner med.

Bindende tilmelding senest den 26. maj 2024 til Niels Kristian Hansen, telefon: 28 59 25 39 eller mail: nhansen6@gmail.com. Betaling til KPK's MobilePay 728272, eller til KPK's konto i Danske Bank, reg.nr. 3001 kontonr. 4001 164201. Husk at anføre navn.

spare penge ved at bruge byposten frem for Postvæsenet. Bypostens brevporto var på 3 øre mod Postvæsenets 4 øre og tilsvarende 2 øre for tryksager mod Postvæsenets 4 øre.

Også i andre større byer i Danmark skød bypost selskaber op. I løbet af 1880'erne fik Aalborg, Aarhus, Fredericia, Horsens, Kolding, Odense, Randers, Svendborg, Vejle og Viborg deres egne bypostselskaber. Disse selskaber udgav også helsager – både brevkort og kuverter, men også helsagstyper, som Postvæsenet ikke udgav, fx postoprævningsblanketter og pakkebrevkort (figur 10).

Bypostselskaberne blev en så stor succes, at de blev en seriøs konkurrent til Postvæsenet, og i Postloven af 5. april 1888 blev der indført et forbud mod oprettelse af nye byposter, samt mod yderligere ekspansion af de bestående. Samtidig satte Postvæsenet taksten på lokale brevkort ned fra 4 øre til 3 øre og udgav samtidig 4 øre korrespondancekort til lokalt brug. Dette blev begyndelsen til enden for bypost i Danmark.

Byposten i København blev nedlagt i 1889, efter man var blevet enig om en passende erstatning: 100 kr. pr. postkasse, der blev taget ned (der var 121 bypost postkasser i 1888). Indenfor en årrække lukkede de øvrige byposter, og dermed ophørte udgivelsen og anvendelsen af bypost helsager i Danmark.

En senere kobling mellem bypost og helsager er anvendelsen af private firmaers frimærker på Postvæsenets helsager. Således har bude fra firmaet "Københavns Telefon Kiosker" (1896-1980) været brugt til at få forsendelser hurtigt frem fra afsenderen i København til togstationen, hvor forsendelsen er afleveret til først afgående tog mod destinationsbyen for forsendelsen. Således eksisterer der helsager (Postvæsenets), der er opfrankeret med et såkaldt "Telefonkioskmærke".

Frikorrespondancekort

En afart af helsagerne er de såkaldte "frikorrespondancekort", som er ufrankererede brevkort, som kunne anvendes til bestilling af fx kul, koks og dagligvarer hos private forretninger. Forret-

Figur 10: Pakkehelsagsbrevkort, der beder Byposten om at hente en pakke hos afsenderen og samtidig angiver, hvor pakken skal leveres.

ningerne delte kortene ud gratis, og kunderne kunne komme frikorrespondancekortet med deres bestilling ufrankeret i en postkasse. Først ved modtagelsen af brevkortene skulle forretningerne betale Postvæsenet for porto, ligesom de senere forsendelser med "postbesørges ufrankeret". Både Postvæsenet og Byposten udgav frikorrespondancekort, og det er nemt at se forskel på Postvæsenets og Bypostens frikorrespondancekort. Teksten på de af Postvæsenet udgivne kort er "Kan nedlægges i Postvæsenets røde Brevkasser til gratis Besørgelse", mens der på Bypostens kort står: "Kan nedlægges i Bypostens gule Gadepostkasser til gratis Besørgelse". Der eksisterer visse variationer i formuleringen af teksten, og umiddelbart før nedlæggelsen af Byposten i 1889 blev der lavet frikorrespondancekort som kunne lægges i såvel postvæsenets som i bypostens brevkasser.

For firmaerne var det en stor fordel at anvende frikorrespondancekortene til bestillinger. Alternative kommunikationsformer var telefon, men i 1880'erne var det meget få, der havde telefon. En anden mulighed var at anvende helsager

med påtrykt værdimærke, og udlevere disse til kunderne. Men frankeringen på disse helsager skulle forudbetales, og hvis firmaet uddelte kortet gratis til kunderne, ville man risikere, at kunderne klippede værdimærkerne af helsagerne og brugte dem til private forsendelser. Anderledes var det med frikorrespondancekortene: Kortene har intet værdimærke med en angiven værdi, så der var intet at klippe ud, og firmaet skulle kun betale for porto for de brevkort, de modtog. Dette er sandsynligvis en væsentlig årsag til, at vi meget sjældent ser kommercielt anvendte dobbelte helsagsbrevkort sendt lokalt: Firmaerne i København anvendte frikorrespondancekort i stedet, da det var billigere.

Der findes mange forskellige udformninger af frikorrespondancekortene: De fleste frikorrespondancekort har en form for mærke trykt i øverste højre hjørne – ofte med inskriptionen "fri-correspondance" i ovalen. Andre frikorrespondancekort har intet mærke, mens andre igen har firmaets logo placeret dér hvor værdimærket normalt er placeret. Men der står som nævnt aldrig en specifik værdi angivet på et frikorrespondancekort.

Figur 11: Frikorrespondancekort med et værdimærke-lignende tryk, der ikke havde værdi. Forretningen har ved afhentning af kortet på posthuset betalt 4 øre i form af et frimærke, som så er annulleret.

Teksten på selve kortet varierer meget: Der kan bl.a. stå: "Post-Brev-Kort", "Brev-Kort", "Fri-Correspondance-Kort", "Bestillingskort", eller "Fri Rekvisitionskort".

Brugte frikorrespondancekort er sjældne. Nogle brugte kort er annulleret med et stempel på kortet (typisk et kassebrevstempel) og har et ombæringsstempel samt en markering "4" i blåkridd, der indikerer betalingen for portoen. Andre er ligeledes annulleret, men ovenpå (eller ved siden af) er der sat et 4 øre frimærke, som er annulleret med ombæringsstemplet. Der har således været forskellige måder for modtageren at betale portoen på – også afhængig af hvor mange kort virksomheden modtog.

Men er et frikorrespondancekort overhovedet en helsag? De har flere gange været medtaget i kataloger over helsager, og mange regner dem sikkert som værende helsager. Portoen betales, efter kortet er sendt, og dermed er der reelt

ikke tale om helsager. Ellers ville de senere "Det cyklende postbud"-kuverter med "Porto Betalt" også kunne regnes som helsager. Frikorrespondancekortene opfatter jeg som forløbere for "Modtager betaler portoen"-forsendelser.

Soldaterbrevkort

I forbindelse med 1. verdenskrig mobiliseredes i 1914 værnepligtige til den danske sikringsstyrke, så den samlede styrke nåede 58.000 mand. Størstedelen af dette mandskab var placeret i det Storkøbenhavnske område.

Hver soldat fik ugentligt udleveret et korrespondancekort og et brevkort, som var tiltrykt "Soldater-" over "Brevkort" og S B (for soldaterbrevkort) på værdimærket. Dette blev senere ændret til, at hver mand fik udleveret et 5 øres og et 10 øres soldaterfrimærke.

Figur 12: Soldaterbrevkort med sjælden variant, hvor S og B er byttet om i trykket på mærket.

Figur 13: Dobbelt brevkort: Sammenhængende afsender- og svarbrevkort.

Figur 14: Dansk svarbrevkort returneret til Danmark fra Island.

Da S B overtrykket var håndsats af H.H. Thieles Bogtrykkeri, finder vi forskellige varianter i overtrykket – bl.a. én variant hvor "S" er omvendt og en anden, hvor S og B er byttet om til B S.

Dobbelte brevkort

I 1883 indførte Danmark dobbelte brevkort, hvor to brevkort er sammenhængende, idet det ene bruges af afsenderen, mens det andet bruges af modtageren til at svare. Inspirationen kom fra Holland, Sverige og Württemberg, som allerede fra 1872 begyndte at udgive dobbelte brevkort.

I 1886 besluttede UPU, at alle medlemslande dels skulle udgive, dels skulle returnere svardelen fra dobbelte brevkort. Men først fra 1899 kunne dobbelte brevkort sendes til alle lande, som dermed accepterede det andet lands frankering

på svarkortet. Herhjemme blev oplaget af de dobbelte helsagsbrevkort aldrig specielt stort, og derfor er anvendte dobbelte brevkort ganske sjældne, ligesom man også kan finde spændende udenlandske stempler på de danske svarkort (figur 14).

Som samler skal man være opmærksom på, at der tidligt var filatelister, som muntrede sig med at producere forsendelser – ofte dobbelte brevkort, der fx blev sendt poste restante til eksotiske lande og returneret. De mest kendte af disse filatelister er brødrene Hviid, som faktisk endte med en politianmeldelse fra Postvæsenet.

Figur 15: 4 øre korsbånd omkring en tryksag.

Figur 16: Parstykke af 5 øre korsbånd opfrankeret med 10 frimærker og sendt anbefalet til Tyskland.

Vi har brug for din hjælp til HAFNIA 24!

Heldigvis har vi allerede fået tilsagn fra mange om at hjælpe til på HAFNIA 24, men vi kan stadig bruge hjælp til:

- Opstilling og nedtagning af rammer
- Support til opsætning og nedtagning af eksponater i rammerne
- Guider/vagter mm. i udstillingsområdet
- Frivillige til informationsstanden
- Frivillige til hjælp ved HAFNIA 24 Club og ved arrangementer på scenen

Kunne du tænke dig at hjælpe klubben og HAFNIA 24 så skriv til Søren Juhl Hansen på mail "dysse24@gmail.com" og anføre dit fulde navn, adresse, telefonnummer og e-mail.

Når vi så kommer lidt tættere på udstillingstidspunktet, hører du fra os igen.

Vi skal bruge MANGE frivillige hjælpere for at kunne gennemføre frimærkeudstillingen fra onsdag, den 16. oktober til søndag, den 20. oktober.

Vi glæder os til at høre fra dig!

Figur 17: Præ-UPU tryksagstakst på 12 øre til Kapkolonien sendt, inden kolonien blev medlem af UPU i 1895.

Figur 18: 5 øre korrespondancekort med tiltrykte reklamer på inder- og bagside.

Korsbånd

Helsagskorsbånd er et aflangt stykke papir med påtrykt værdimærke og plads til at skrive adressen. Korsbåndet foldes og fastgøres omkring tryksager (figur 15), idet tryksager skulle sendes som åbne forsendelser, så det kunne sikres, at indholdet opfyldte kravene til de reducerede tryksagstakster.

Fra udgivelsen af korsbånd i 1872 og indtil 1888 blev de danske korsbånd solgt ark af 6 stk. på posthusene. Det var således muligt at sende korsbånd i parstykker (figur 16).

Tryksagstaksterne til udlandet var UPU takster, og når et land blev optaget som medlem af UPU blev disse generelle takster anvendt. Indtil oprettelsen af UPU – eller indtil landet blev optaget i UPU – var de såkaldte præ-UPU-takster gældende (figur 17).

En anden speciel anvendelse af korsbånd er de diagonalt halverede 4 øre korsbåndsudklip, som det i en kort periode i 1919 var tilladt at bruge som frankering på Færøerne, da øerne ikke havde fået leveret 2 øre frimærker før takstændringen til 7 øre.

Som alle andre danske helsager blev de danske korsbånd fra starten trykt af trykkeriet H.H. Thiele indtil 1936, hvorefter J. Jørgensen & Co.'s Bogtrykkeri overtog fremstillingen. Salget af helsagskorsbånd ophørte allerede i 1946.

Korsbåndene findes med forskellige opfrankeringer til højere vægtklasser, ligesom de findes sendt rekommanderet. Men der er relativt få korsbånd bevaret, da de jo i sig selv ikke indeholder en besked, der er værd at gemme, så de er ofte blevet revet over og smidt ud. Fx er der kun registreret lige over 25 bevarede brugte eksemplarer af det første 2 skilling korsbånd ud af en samlet produktion på ca. 200.000.

Herudover er afstemplerne af korsbåndene ikke altid kønne, når der blev stemplet ovenpå indholdet, som fx kunne være en tyk, blød avis. Så udover at korsbåndene er relativt sjældnere end andre helsagstyper, så er det også sværere at finde flotte afstemplinger af dem.

Korrespondancekort

Korrespondancekort er et stykke karton i dobbelt brevkortstørrelse, som er foldet på midten og randene er forsynet med lim samt en perforering, så den sammenlignede kant let kan aftages, når kortet skal åbnes. Det første korrespondancekort udkom i Belgien i 1882, og Danmark udgav sit første korrespondancekort i 1888. Dog havde Københavns Bypost allerede i 1883 udgivet korrespondancekort til brug i København.

Figur 19: Fejlperforeret korrespondancekort: 10 øre bølgelinjetype fabrikation 70.

Disse lukkede kort blev ofte brugt til de typer af budskaber, som postbuddet ikke skulle læse (!) – og derfor ser vi fx mange kærestebreve og rykkere for manglende betaling sendt som korrespondancekort. Nogle private firmaer benyttede også korrespondancekortene til at trykke reklamer for forskellige virksomheder på (figur 18). Disse reklamer betalte firmaerne for, og publikum kunne så købe disse korrespondancekort med påtrykte reklamer for en reduceret pris i forhold til det påtrykte værdimærke.

Korrespondancekortene er yderst samlerværdige – ikke mindst fordi de tidligste findes med en række forskellige perforeringer og tekster på randen, og ligesom brevkortene blev der 1918 indført fabriksnumre på korrespondancekortene.

Det er naturligt, at et brugt korrespondancekort har fået revet randen af (som der står på kortet, at man skal) men allerede tidligt var filatelister meget opsatte på at samle brugte korrespondancekort, hvor randen ikke var revet af. Derfor ser vi korrespondancekort, som er åbnet ved at en nål er brugt til at lirke gummieringen fra hinanden, så samleren kunne få et brugt kort med fuld rand.

Der er også en tendens til, at mange korrespondancekort er sendt underfrankeret. Det skyldes, at de fejlagtigt er sendt til brevkorttakst, men da der er tale om et lukket brev, skulle de frankeres til den højere brevtakst. Desuden kunne korrespondancekort ikke sendes som tryksager, men dette ser vi også – uden at det er blevet bemærket af Postvæsenet.

Aerogrammer

Et aerogram er et brevark beregnet til transport på fly, og det er derfor fremstillet på meget tyndt papir for at holde vægten nede, og dermed for at holde omkostningerne til flytransport så lave som muligt. Det var derfor ligeledes ikke tilladt at lægge noget ind i aerogrammet, og det var også kun tilladt at opfrankere med ét frimærke – igen for at sikre den lave vægt.

I 1920'erne og 1930'erne blev flyruter etableret over hele verden, og ved at sende breve med fly fremfor over land og sø, blev transporttiden drastisk reduceret.

Det første aerogram blev udgivet af Irak i 1933. Anden verdenskrig betød et voldsomt behov for transport af post til og fra soldater over store afstande – og det førte til en naturlig vækst i anvendelsen af aerogrammer.

Det første danske aerogram udkom den 9. oktober 1949 – på 75 årsdagen for UPU's stiftelse (figur 20), og de sidste blev udgivet i 1985. De i alt 15 takstforhøjelser fra 1949 til 1985 betød lige så mange udgivelser af nye værdier på aerogrammerne, og fra 1964 skiftede værdimærket fra kongemærker til en illustration fra H.C. Andersens eventyr "Den flyvende kuffert".

Svarkuponer

Da svarkuponer ikke er hele forsendelser, så er de teknisk set ikke defineret som helsager, men da svarkuponer kan medtages i udstillingssamlinger i helsagssklassen, medtages de i denne artikel.

En svarkupon er et værdibevis, som man kan medsende i en forsendelse, hvis man ønsker at betale for modtagerens svarfrankering. Ved at aflevere en svarkupon fra et hvilket som helst land, vil man på posthuset modtage frimærker svarende til den internationale takst for et første vægtniveau, som kan påsættes forsendelsen med ens svar. Til forskel fra alle de danske helsager – som alle blev trykt i Danmark – bliver svarkuponer til alle lande trykt af UPU, hvorfor grundtrykket på alle svarkuponer er ens i alle lande.

Svarkuponer blev udgivet fra 1907, og fulgte efter en debat mellem medlemslandene, som gik helt tilbage til 1874 om at lave et verdenspostfrimærke, som kunne bruges i alle lande. Den danske postkontrollør Holstein fra Århus var én af dem, der kom med forslag til Verdenspostforeningen om svarkuponerne.

Figur 20: 40 øre aerogram fabrikation 1 sendt på aerogrammernes udgivelsesdag 9. oktober 1949.

Figur 21: Fireblok svarkupon 50 øre i type "London" – opkaldt efter UPU kongressen i London i 1929.

Da svarkuponer kan sammenlignes med checks (med små beløb), har det naturligvis givet anledning til forskellige økonomiske overvejelser. Ikke mindst er der blevet spekuleret i at udnytte forskellene i taksterne og valutakurserne landene imellem. Hvis man skulle betale mindre for en svarkupon i ét land, end man kunne sælge den til i et andet, ville der jo være en simpel måde at lave en god fortjeneste på! Netop denne tankegang var baggrund for et stort fupnummer i USA, hvor Charles Ponzi i 1920 fik lokket 10 millioner dollars ud af folk med løfter om 50% forrentning på 45 dage. Ponzi ville angiveligt investere i svarkuponers forskellige værdi, men det var et svindelnummer, og pengene var tabt.

Da svarkuponerne som nævnt ikke er indenfor den tekniske definition af helsager, er de heller ikke medtaget i de danske helsagskataloger, men der findes specialkataloger over svarkuponer.

Bestilte helsager

Postvæsenet fremstillede også helsager på bestilling – fra både private virksomheder og offentlige myndigheder. Det var helt fra de tidlige brevkort i 1871 normalt for mange virksomheder at købe helsager på posthuset og derefter få lavet tiltryk med information om fx salgsbesøg eller mulighed for skibstransport.

I 1921 gav Postvæsenet tilladelse til, at man kunne indlevere konvolutter, som derefter blev tiltrykt med værdimærke. Dermed var man ikke tvunget til at anvende helsagskonvolutter i den udformning, som Postvæsenet udgav, men man kunne indlevere konvolutter i nøjagtig den udformning, man havde brug for, og få tiltrykt et værdimærke.

De bestilte helsager har således aldrig været til salg for offentligheden, men blev anvendt af først statsinstitutioner og senere hen private virksomheder. I nogle tilfælde har Postvæsenet udelukkende tiltrykt værdimærke, og i andre tilfælde har Postvæsenet ligeledes trykt teksten.

Disse bestilte helsager benævnes ofte "privatfremstillede", "bestillingshelsager", "institutionshelsager", "firmahelsager" eller "x-helsager". Når man anvender udtrykket "privatfremstillede", er det fordi de ikke er fremstillet på Postvæsenets initiativ, men til "private" (hvilket skal forstås som både offentlige institutioner og private firmaer). Udtrykket "x-helsager" kommer fra kontrolnummeret på de bestilte helsager, som oftest var efterfulgt af et "X", så det var tydeligt, at det var en særligt fremstillet helsager.

Den første organisation, der benyttede sig af muligheden for at få fremstillet helsager på denne måde var Statstelegrafen, som i 1922 tog aflange konvolutter med rude i brug. Senere fulgte en lang række andre statsinstitutioner, bl.a. Finansministeriet, Statens Seruminstitut og Sundhedsstyrelsen.

Sundhedsstyrelsen fik bl.a. fremstillet helsager, som blev brugt til fødselsanmeldelser. De er let genkendelige, da der på adressesiden er trykt

"Til Sognepræsten i ..." (figur 22). Det var Sognepræsten, som skulle have information om nyfødte, og det var blot sognets navn, som skulle tilføjes adressen. Undtagelsen var dog Sønderjylland, hvor det ikke var sognepræsten, men personregisterføreren, der skulle have tilsendt fødselsanmeldelser. Derfor findes også helsager med trykket

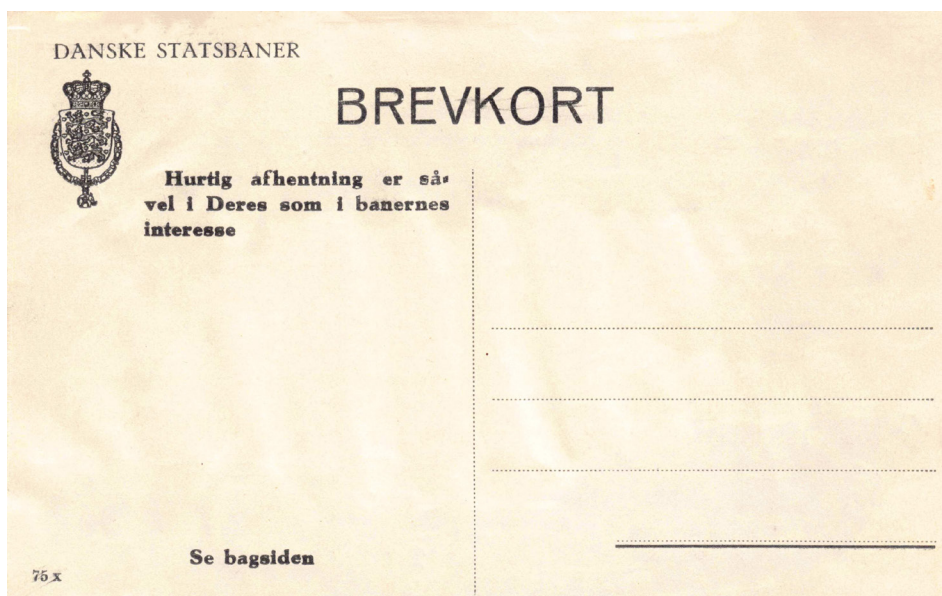
"Til Personregisterføreren i ..." samt

"Til Sognepræsten/Personregisterføreren i ...".

Også brevkort blev udgivet som bestilte helsager. De Danske Statsbaner brugte således flittigt brevkort som information til modtagere af gods, at dette gods var ankommet til stationen, og skulle afhentes. Faktisk kendes helsager helt tilbage til 1870'erne med denne type besked, og helt op til midten af 1940'erne påtrykte DSB selv almindelige helsager, hvorefter de bestilte helsager med x-numre (figur 23) samt med fortrykt værdimærke og tekst.

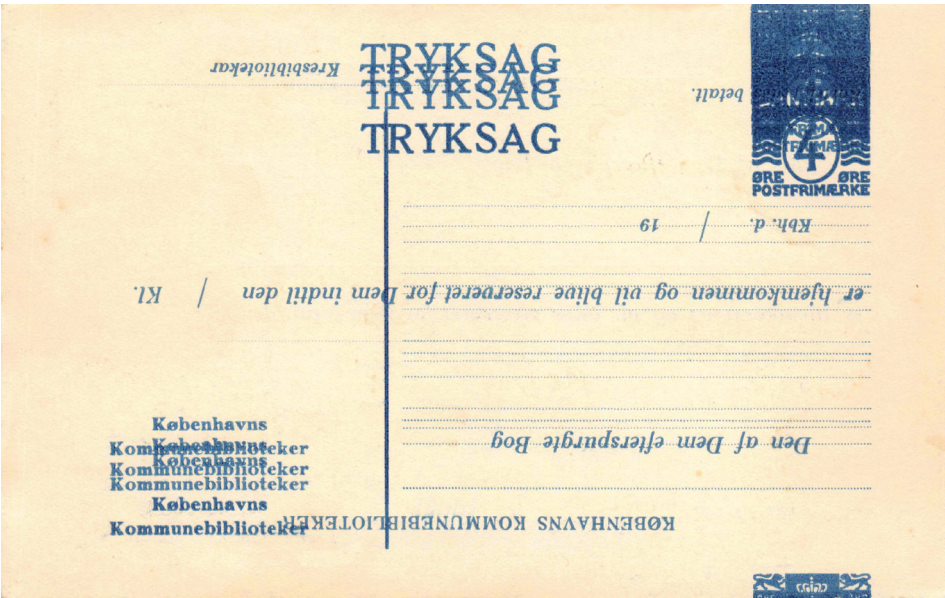
Figur 22: Helsagsbrevark – fabrikation 65x – og den eneste udgivelse af brevark i Danmark – bestilt af Sundhedsstyrelsen og anvendt som fødselsanmeldelse fra jordemoderen til sognepræsten. Her annulleret med Silkeborg rutebilstationsstempel.

Figur 23: Prøvetryk uden værdimærke af en bestilt helsag – fabrikation 75x - til de Danske Statsbaner.

Det er også i de bestilte helsager, at vi ser brevkort med perforering. Normalt var det kun korrespondancekort, der var perforerede i tre sider, men bl.a. firmaerne Hvalsøe & Erlandsen samt S. Seidelin udsendte fra 1950'erne mapper med 10 stk. brevkort til deres kunder. Brevkortene var hæftet og perforeret i deres højre side, så de kunne rives ud af mappen og anvendes af kunden til at bestille varer.

I dag er der specialsamlere af de privatfremstillede helsager, som samler de forskellige variationer af påtryk og de forskellige fabriktionsnumre. Men de privatfremstillede helsager er også populære blandt motivsamlere, da der fx findes illustrationer af færges, den lille havfrue, kort, biler og fugle som illustrationer på disse helsager.

Figur 24: Fejltrykt bestilt tryksagsbrevkort til Københavns Kommunebiblioteker med firedobbelt tryk.

Figur 25: Mapper med ordrekort fremstillet for virksomhederne S. Seidelin og A/S Hvalsøe & Erlandsen.

Helsagernes svanesang

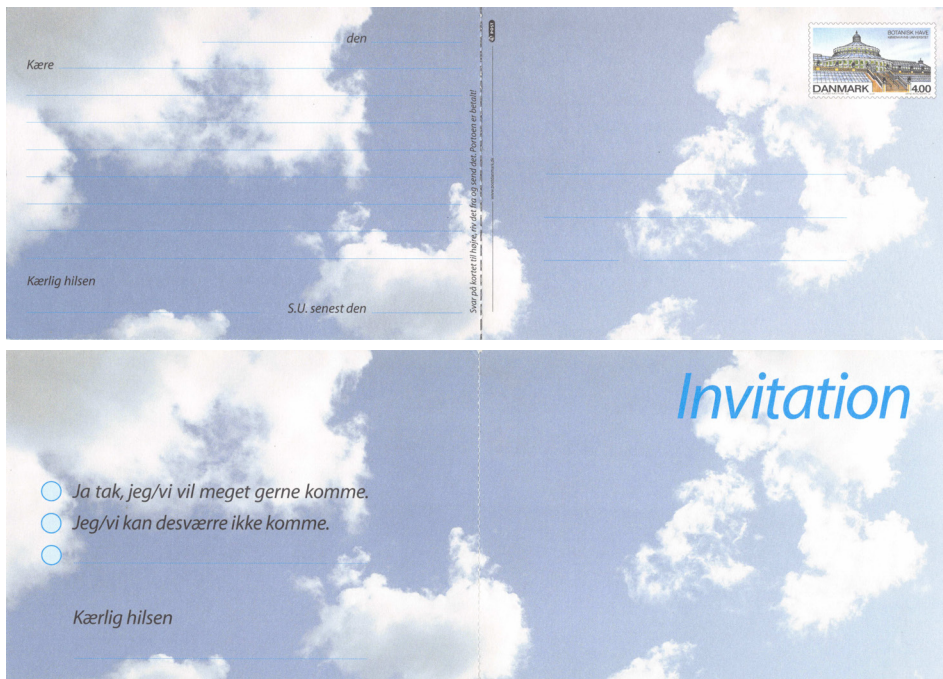
I slutningen af 1970'erne og i 1980'erne havde brevkortene Dronning Margrethes portræt på værdimærket. På dette tidspunkt var salget af helsager dalet kraftigt, og fra 1989 blev der ikke længere udgivet helsager med dagligmærker i Danmark.

Postvæsenet prøvede fra 1990 at udgive helsagsbrevkort med flotte og farverige bagsideillustrationer med relation til frimærkemotivet.

Men på trods af anstrengelserne lykkedes det ikke at skabe en efterspørgsel, og disse udgivelser stoppede igen. Ud over disse forsøg med flot illustrerede brevkort er der senere kun få udgivelser af helsager i Danmark. Nogle få helsagskuverter blev i de første år af dette årtusinde forsøgt solgt på posthusene i små pakker, og Postvæsenet har desuden enkelte gange fremstillet helsager til deres eget brug (figur 26, 27 og 28).

Figur 26: For- og bagside af to sammenhængende brevkort, som i anledning af Postvæsenets 375-års jubilæum i 1999 blev husstandsomdelt gratis

Figur 27: For- og bagside af brevkort med påtrykt svarporto udgivet af Postvæsenet i 2000.

Figur 28: Helsagskuvert udsendt i 2013 til Postvæsenets abonnenter på nyudgivne frimærker.

Interessen for at samle helsager er stødt stigende, ikke mindst fordi helsager er et langt mere uopdyrket område end frimærker. Der er fx mange danske helsagsudgaver, hvor varianterne endnu ikke er beskrevet. Desuden er helsager også et område, som økonomisk er til at komme til, da priserne på selv de sjældneste helsager kun er en brøkdel af prisen på sjældne frimærker.

Mange samlere af posthistorie og frimærker starter derfor en ekstra samling af helsager fra det område, de i forvejen samler på. Heldigvis er vi i Danmark godt hjulpet af gode helsagskataloger – både Pedersen & Bendix fra 1999 og Ringström fra 1985 er på hver deres måde rigtig gode. Så der er mange gode argumenter for at starte en samling af helsager. God fornøjelse!

Litteratur

Engelbrecht, Lars	2021	<i>Danmarks Helsager. Den tofarvede udgave.</i> Birkerød: Forlaget Lars Engelbrecht
Engelbrecht, Lars & Riis, Steffen	2006	<i>Danske brevkort til udlandet 1871-1875.</i> DFT 2006 (7) s. 287
Gough, James Peter	2020	<i>The Postal History of the Universal Postal Union: The Postal Card Worldwide, 1869 – 1974.</i> London: The Royal Philatelic Society of London
Huggins, Alan	1986	<i>Indførelsen af Mulready helsager og den uautoriserede brug heraf før d. 6. maj 1840.</i> NFT 1986 (4) s. 168
Jensen, Søren Chr.	2010	<i>Posthuse & Plov mænd - H. H. Thieles Bogtrykkeri 1770-1936.</i> København: Københavns Philatelist Klub
Laursen, Palle	1983	<i>Danmarks helsager, Kronologisk udgivelse med portosatser, Helsagernes anvendelse.</i> Holstebro Filatelistklub: Philos '83 s. 31-66
Macdonald, David	2003	<i>Denmark's Fri-Correspondance Kort</i>
Magius, Albert	1922	<i>Danmarks, Islands og Dansk Vestindiens helsager.</i> København: Københavns Philatelist Klub
Michel	2008	<i>Ganzsachen Europa bis 1960.</i> München: Schwaneberger Verlag
Nielsen, Lasse	2001	<i>Danmarks tofarvede frimærker 1870-1905.</i> København: Københavns Philatelist Klub
Pedersen, Oluf	1984	<i>Danske helsager, Håndbog I.</i> Brønshøj: Forlaget Skilling
Pedersen, Oluf	1985	<i>Danske helsager, Håndbog II.</i> Brønshøj: Forlaget Skilling
Pedersen, Oluf & Bendix, Jan	1999	<i>Danmarks Helsager.</i> Skibby: Forlaget Skilling
Pedersen, Oluf & Laursen, Palle	1984	<i>Danmarks helsager 1865-1980, Produktion, distribution og forbrug.</i> Hvidovre Frimærkeklub: Nordphil 84 s. 49-80
Riis, Steffen	2006	<i>Danske brevkort og postkorts historie 1871 – 2006.</i> Værløse: Forlaget Ryet Skov
Ringström, S.	1968 - 1985	<i>Danmarks, Dansk Vestindiens, Slesvigs, Islands helsager.</i> Aarhus (1968) og Trelleborg, Sverige (1985)
Seitzberg, Svend	1995	<i>Dansk Vestindiens helsager.</i> NFT 1995 s. 158-163
Senf, Louis	1890	<i>Handbuch für Postkarsten-Sammler.</i> Leipzig: Verlag von W.A. Louis Senf
Tholl, A.	1969	<i>Brevkortenes anvendelse i de første år.</i> NFT 1969 (4) s. 69
Østergaard, C.	1944	<i>Danmarks helsager.</i> København: J. H. Schultz' Forlag